

”בית צילה” בקיבוץ מעלה החמישה (צילה): טוביה פרידמן

1955-1956, וביניהן שב ללמוד, ללמד וליצור בארצות הברית וכן באיטליה ובמקסיקו. אלה היו עבורו שנות ההתגבשות של תודעתו האמנותית ושל ציורו, על תכניו וסגנונו; שנים שבהן הצטלב מסלול חייו האישי והאמנותי עם נתיבו של העם היהודי.

בתקופת שהותו הראשונה בישראל התגורר שונברג בקיבוץ להבות הבשן. הוא יצר סדרת ליתוגרפיות בנושא חייו הקיבוץ והציג תערוכת יחיד ב”בצלאל” בירושלים ובגלריה כ”ץ בתל אביב. ציורו ”המעפילים” נרכש לאוסף הכנסת בידי יו”ר הכנסת הראשונה, יוסף שפרינצק. בשהותו השנייה בישראל התגורר תחילה בקיבוץ מעלה החמישה, שם למד באולפן וצייר פרסקו ב”בית צילה” – בית התרבות של הקיבוץ. הציור תיאר את חמשת הנפלים שעל שמם קרוי הקיבוץ; את צילה (כהן רוטבליט), חברת הקיבוץ שנרצחה בעת שליוותה טיול נוער למצדה ב-1945; וכן את ”העברת הלפיד” מדור המייסדים הלאה (ה”לפיד” תואר בדמות מכוש). בעלון האולפן של מעלה החמישה הודה שונברג לחברים על בחירתם בו לביצוע הציור והוסיף: ”אני משוכנע שהזרע שנזרע בפרוזדור של בית צילה יתפשט בארץ כולה”.

ציור למען העם

שֶׁלְדוֹן שוֹנְבֵּרְג מְצִייר בְּקִיבוּץ אֶפִיקִים

רון ברטוש

”כרע חזרתי מאפיקים, ליאו רוצה שאעזור לו לבנות שם בית ספר”, כתב שלדון שונברג ביומנו ביום 25.12.1952. שונברג התגורר אז בקיבוץ מעלה החמישה, ועל פגישתו עם ליאו רוט כתב:

מצפוני לא ייתן לי לסרב לו. אם ישנה דרך שבה עלי לצעוד למען השגת המטרה, כי אז בה אצעד, אחרת דברי אינם אלא צביעות [...] אלך לשם ואלמד, אף על פי שהצעת הסמינר שלו מגוחכת לנוכח מה שנדרש לעשות כדי להפוך מישהו לאמן. כיצד הוא יכול להציע להעמיד באופן זה דור של ציירי פרסקו? אלך למרות זאת, כי תפקידי הוא להיות צייר למען העם (תרגום הח”מ מאנגלית).

מתקרת הוותיקן ל”בית איתמר”

שלדון (קלייד) שונברג אינו מוזכר בספרי אמנות ישראל, ויצירתו נשכחה לגמרי מזיכרונה של האמנות המקומית. שונברג נולד בשנת 1926 בארצות הברית, ובה גם נפטר ב-2012. הוא התגורר וצייר בארצות הברית כל חייו, אך במהלך השנים 1948-1956 הוא חי וצייר לפרקים בישראל. פרק יצירתו ה”ישראלי” כולל שלוש תקופות: 1948-1951, 1952-1954,

ישו בקיבוץ: תרגילי פרסקו באפיקים, וציור של ג'וטו

בציפייה: "השלב המשמעותי ביותר שלי בישראל יהיה כאשר אתחיל ללמד את הבחורים באפיקים [...] אני מקווה שעבודתי שם תישא פירות טובים כי אני זקוק לחזון גדול שיביאני אל פסגת התקופה החלוצית שלי. אנסה לספק לבחורים אלה את הכלים להגשמת מטרתיהם, שאני מחשיב גם כמטרות שלי."

שלדון שונברג הגיע לאפיקים לקראת יוני 1953, וכתב ביומנו: "שלו כאן בצורה נהדרת [...] ניתן לחשוב על המקום כעל פיסת גן עדן קטנה שבה האדם קרוב לטבע כשאר החיות המסתפקות בו". קבוצת תלמידיו כללה בעיקר צעירים צעירים בתחילת דרכם ונשים מבוגרות, מאפיקים ומקיבוצים שכנים. שונברג לימד אותם את יסודות הרישום ותירגל עמם רישום מהתבוננות ברחבי הקיבוץ. קבוצה אחרת כללה חמישה תלמידים מתחילים, שנבחרו בידי שונברג ללימוד ציור הפרסקו: יואל קאס, שמעון קפלן, איקא ישראלי, אריה קורן ועודד ישראלי. בליווי הצמוד, העתיקו החמישה קטעים מפרסקאות התקרה ו"יום הדין" שצייר מיכלאנג'לו בקפלה הסיסטינית; את דמותו של ישו מפרסקו "השילוש הקדוש" שצייר מזאצ'ו בכנסיית סנטה מריה נובלה שבפירנצה; ואת דיוקנו וחלקי גופו של איתמר גולני, כהכנה לציור הקיר באולם התרבות והספורט של קיבוץ אפיקים - "בית איתמר".

האולם נקרא על שמו של סרן איתמר גולני ז"ל, בן למייסדי אפיקים ובכור בניו, שנהרג ב-1948. גולני היה ספורטאי מצטיין, מדריך בחברת הילדים, ולוחם פלמ"ח שהשתתף בפעולות רבות והיה למפקד פלוגה בחטיבת יפתח. ב-16 בנובמבר 1948, בעת שגולני בן ה-20 היה בקורס צניחה,

הצייר ליאו רוט, חבר אפיקים, הציע לשונברג להיות חבר בקיבוצו למשך שנה ובמהלכה ללמד רישום וציור פרסקו. הוצע לו גם זמן חופשי ליצירה. שונברג קיבל את ההצעה ברגשות מעורבים: "להצעה יש מעלות וחסרונות בהתאם", כתב ביומנו, "להיות שם זה מחוץ למציאות הזמן הנוכחי כי פשוט איני מוצא בחיי הקיבוץ את עתידה התרבותי של המדינה. בתחילה חשבתי שכן, אך התאכזבתי". באותם ימים התגלעו בנפשו סדקים בתפיסת עולמו הציונית, ומשבר בין שאיפתו להגשמה אישית לבין הגשמה חברתית. ביומנו כתב אז כך:

לישכן העגול והגדול של הפרה יש בעבורי את אותה חשיבות כמו לתקרת הוותיקן. הגיבורים והמשוררים, ההומרוסים והחניבעלים, האל-גרקואים ואורזוקואים, הבלייקים והנביאים, הג'וטואים, הרבנים, היהודים והגויים, המתים ואלה שטרם נולדו. כבר לא אכפת לי מפשיסטים, קומוניסטים, מסחר, התנגדות, אמת, אור, חושך, שוויון, גבר ואישה. אני מקבל הכול, דוחה הכול, הכול הוא לא כלום בעבורי. שום דבר אינו חשוב מספיק. לא משפחתי, חברי, עצמי, היקום, העבר והעתיד. אפילו עכשיו, בעודי כותב, לא אכפת לי מכך. אני משלים גם עם תעלומת מצבי הנוכחי [...] אני יודע שאני צולל מטה, אך אתרום מעלה כמו בעבר.

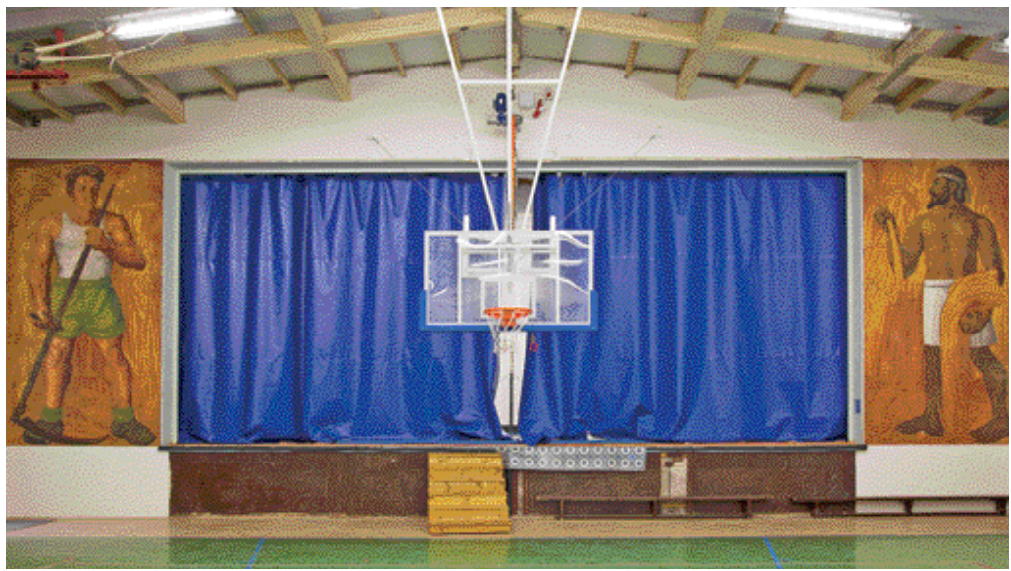
במקום אחר סיכם שונברג: "אני חש צורך גדול בתקווה. אוטופיות חברתיות וחלומות אמנותיים גרנדיוזיים לא מצליחים להרגיע אותי. נשמתי זקוקה לשלווה, אך היא נתונה בכאוס. החלום הציוני שלי התמוטט". חודשים ספורים טרם כתבת הדברים לעיל, בעודו במעלה החמישה, כתב שונברג

אמנות חלוצית: איתמר ויוצרו, 1953 (מימין: ע' ישראלי, רוט, שונברג, קפלן ובורלא)

"התחלה לאמנות ציור הקיר בישראל" - שונברג בעבודה

יוב מצרי, נער עברי וסל: בית איתמר באפיקים (צילום: מיכל בראור, סטודיו "תכלת")

בנוסף לוויזת התייר; ללא שום מענה. מתוך 120 הציירים שבאיחוד אף לא אחד הגיע כדי לבחון את הקורס או את האפשרות להשתתף בו. ברור כי לא קיים עניין בין ציירים הצעירים שבאולפן [סטודיו].

בלתי אפשרי שאשמש כמטפלת של נשים מבוגרות וחולות או כמשגיח של טירונים. מצפוני אינו מאפשר לי להמשיך לקבל משכורת מכס. אני מאמין כי מילאתי ככל שיכולתי את חלקי בהסכם. אילו היו בארגון שלכם ציירים בוגרים שהיו רוצים לעבוד כאן, היה ניתן להשיג דברים גדולים.

ליאו רוט עבד ללא לאות בקורס של האולפן, ומגיעה לו הערכה רבה על כך; אך בלי התעניינות, סמכות, או ארגון פנימי באיחוד, הוא מוגבל לחלוטין. לאור כל התסכולים הנזכרים לעיל וחוסר יכולתו של האיחוד לדאוג לדרישות הבסיסיות של ההסכם שלנו, אני חש הצדקה לסיים את ההסכם בינינו היום, על אחריותי הבלעדית.

ש' ק' ש'

בגידות הכדורסל ופגעי הזיכרון

בימי שהותו באפיקים הספיק שונברג ללמד, לטייל בצפון הארץ, לקרוא ספרות ופילוסופיה, לכתוב ביומנו ולבלות זמן רב עם ליאו רוט. במקביל, ניהל מערכת יחסים רומנטית עם עלמה תל אביבית ששמה מרים. רוב זמנו ומרצו הוקדשו לציורי הקיר ב"בית איתמר", מלאכה שארכה קצת יותר מחודש ימים. בסיומה ציין ביומנו: "היצירה הזאת מוצלחת יותר מזו שבמעלה החמישה; החומרים טובים יותר, והיא עשויה להחזיק מעמד למרות כדורי-הסל שעלולים לפגוע בקירות" (4.9.1953).

בנימה זו סיים שלדון שונברג את שהותו השנייה בישראל, שארכה כשנה, ובסתיו 1953 הפליג ללוס אנג'לס. ב-1955 שב לישראל בהזמנתו של אבא חושי, התגורר בחיפה וצייר את הפרסקו "העלייה" בבית ארדשטיין שבקרית חיים. ב-1956 עזב שונברג את ישראל בפעם השלישית והאחרונה. בעשורים שחלפו מאז כוסה ציור הקיר בבית ארדשטיין, נעלם ציור "המעפילים" שנרכש לאוסף הכנסת, ונשכח שמו של שונברג מדברי ימיה של האמנות והתרבות המקומית.

ללא תקלות [...] זו התנסות טובה מאוד בעבור הבחורים [...] אם בתקופה קצרה זו סיפקתי התחלה לאמנות ציור הקיר בישראל, הישג זה יתעלה על חלומי". כמצוטט בפתיחה, שונברג לא בטח בסיכויי ההצלחה של תכנית הלימודים, אולם האמין בחשיבותה. לבסוף בשלה בלבו ההחלטה לסגור את קורס הציור באמצע מהלכו. האמן, שחוה תסכול מקצועי ואישי, כתב מכתב מנומק לקיבוץ – המובא כאן במלואו: **לכל מאן דבעי**

מכתב זה מוגשת התפטרותי ממשרת מורה בקורס של האולפן באפיקים החל ב-12.7.1953, זאת לאחר שלימדתי את הקורס החל ב-1.6.1953, כך שנוטר עוד חודש וחצי על פי ההסכם בינינו.

אני חש כי החלטתי לסגור את הקורס תקפה בגלל הסיבות הבאות:

הרעיון הראשוני שלנו היה להנחות ציירים בוגרים בסדנת רישום וציור פרסקו למשך תקופה בת שלושה חודשים. עם הגעתי לכאן מצאתי כי בקורס ישנן שתי קבוצות של אנשים – צעירים ללא כל רקע ברישום או בסיס של ידע בגיבוש קומפוזיציה, וכן נשים בגיל העמידה שמשמשות בפלטת הציור כאמצעי לזיכור. במשך חודש וחצי, מעל ארבע שעות בבוקר, בערב ובשבתות, לימדתי את עקרונות הרישום ואחרי כן את יסודות הקומפוזיציה. תלמידים הגיעו לשבועיים או לחודש, ואז עזבו בגלל חוסר היכולת של המשקים להקצות להם זמן לכך. לא היה ואין גם עכשיו גרעין של אנשים לעבוד עמו.

לפני שלושה שבועות ביקשתי מהאיחוד [איחוד הקיבוצים והקבוצות] מכתב המעניק לי ויזת-עובד זמנית בארץ,

הסתבך מצנחו בזנב המטוס. לאחר שחבריו לא הצליחו לסייע, הוא השתחרר מהמצנח וצלל למימי מפרץ חיפה; גופתו מעולם לא נמצאה. קיבוץ אפיקים הזמין משונברג שני פרסקאות ל"בית איתמר", שיוקדשו לדמותו של הגיבור המקומי האהוב שנספה. שונברג הציע ליצור שני ציורים על הקירות שמשני צדיה של הבמה המוגבהת באולם הספורט: האחד יוקדש לתיאורו של איתמר, והאחר לדמותו של "אב עברי קדמון".

מטפלת של נשים ומשגיח טירונים

לאחר שמזכירות הקיבוץ אישרה את רישומי ההכנה לדמויותיהם של השניים, ולאחר השגת החומרים וצליחת ניסיונות הציור המקדימים, שונברג החל לצייר את הפרסקאות על הקירות. הדמויות צוירו בגובה של כחמישה מטרים. תחילה צייר את דמותו של איתמר משמאל לבמה, ואחר כך את "האב הקדמון" מימין. איתמר תואר באופן חזיתי: לבוש גופייה לבנה ומכנסי חאקי קצרים החושפים את שריריו ואוחז בידו חרמש, על רקע שיבולי זהב. שדה השיבולים, שעוטף את הדמות בהרמוניה זהובה של אדם וטבע, משמש רקע גם בציור האב הקדמון. דמותו של זה מתאפיינת בתיאור צדודיתי (פרופיל) המושפע מן האמנות המצרית העתיקה. גופו חסון ושזוף, והוא אוחז בידיו אלומת שיבולים. בצמד הפרסקאות שונברג יצר הקבלה בין העברי הקדום לבין היהודי-ישראלי החדש; הוא מתח קו מקשר בין עבר להווה, לא רק של אותו אדם אלא גם של אותו מקום – ובמהלך זה יצר משמעות של תחייה לאומית.

שונברג תפס את תפקידו כמורה וכמחנך במלוא הרצינות. במהלך יצירת ציור הקיר, בעזרת תלמידיו, כתב: "העבודה מתקדמת

קטעי היומן תורגמו מאנגלית בידי המחבר. תודת המערכת לאסף ענברי על הציטוט מספרו.

לעיון נוסף

1. ר' ברטוש, שלדון שונברג בישראל: 1948-1956, באר שבע ותל אביב 2016.
2. ת' גיספאן-גריןברג, "אמנות קיר בחדרי אוכל בקיבוצי 'הקיבוץ הארצי' 1950-1967", קתדרה, 135 (ניסן תש"ע), עמ' 149-180.
3. ג' עפרת, "אמנות קירוינית בישראל: שנות ה-50" – gideonofrat.wordpress.com